

.....

SZÁNTÓ ANDRÁS*

Itt a vége, fuss el véle...

Dietmar Kamper — Christoph Wulf (eds.): *Looking Back at the End of the World*. New York, Semiotext(e), 1989.

Itt és most, az ezredforduló könyvszupermarketjeiben roskadozó polcokon sorakoznak a posztmodern kötetek. A dömping ellenére csalódás vár arra, aki a művészet- és társadalomkritikák útvesztőjében valódi "posztmodern" írást keres. A művek egymásról szólnak, a szerzők egymást idézik. A bibliográfiák összevetéséből hamar kiderül, ez az értelmiségi iparág olyan tükörteremhez hasonlítható, ahol ide-oda cikáznak az elméletek, de amelynek falai között a toposz — a posztmodern gondolat- és létmód — alig válik kitapinthatóvá. Ennek az áldatlan állapotnak talán az az oka, hogy a jelenből nem könnyű a jelenről írni. Feltéve, hogy valóban egy új korszak határán állunk, szembe kell nézni a fájdalmas lehetőséggel, hogy a történelmi távlat hiányában a posztmodern elemzés vállalkozása egyelőre kudarcra ítéltetett.

Ebből az ördögi körből akar kitörni a *Visszapillantás a világvégére* című válogatás szerzőgárdája, mégpedig egy 19. századi műfaj, a gondolatkísérlet (Gedankensexperiment) segítségével. Kísérletük lényege, hogy egy olyan pontból szemléljék a jelent, amely minden kritikát és ellentmondást nem tűrően "poszt" — a jövőből. Legalábbis ezt ígérik bevezetőjükben a szerkesztők, Dietmar Kamper és Christoph Wulf: "A »világ« sohasem

* Szántó András (Department of Sociology, Columbia University, New York)

.....

volt több, mint egy képzet, irányító eszme, vagy normatív fogalom, amely a globális társadalom tervezését és kivitelezését szolgálta. Ez a fogalom ma szétmorzsolódóban van, mert egyértelművé vált kapcsolata a politikai hatalom intézményrendszerével, amely ha kell, az erőszak gyakorlásában nem ismer határt... E kötet tanulmányai a közelgő széthullást egy második jövő perspektívájából szemlélik, feltételezve, hogy a világképek pusztulása már sikeresen mögöttünk áll." (Fordítások tőlem — Sz. A.) A posztmodern elmélet axiómája a határ, a ceruza, a limesz, amely az egykor-volt "világot" a jövőtől elválasztja, tartalma pedig egy olyan gondolatiság, amely az általunk öröklöttől különbözik. Hogyan gondolkozna hát a jövő társadalomkutatója a most zajló "világvégeről"?

Az esszégyűjtemény szociológiailag is érdekes írásai közül az első Gerburg Treush-Dieter "A vég kezdete" című eszmefuttatása, amely az atomsugárzás Platóntól Csernobillig ívelő történelmét tekinti át. Treush-Dieter a világvéget a forma és a tartalom átrendeződő viszonyából eredezteti. A világ létrejöttének idején a teremtés isteni aktusa alárendelte a tartalmat a formáknak, és ez a status quo jellemezte világunkat a közelmúltig. Az atomhasadás felfedezésével azonban technikailag lehetségessé vált a tartalom felszabadítása a forma alól. A korlátokat nem tisztelő, szabadon áramló radioaktivitás megtagadja a formát; a tartalom mérgező sugrázasként lép ki megszokott, békés medréből. Csernobil lidérce tudati küszöb volt az emberiség számára. A katasztrófa során egyértelművé vált a formák által tagolt világ kudarca, halaszthatatlanná téve az évezredek kognitív és létrend teljes körű átértékelését. Treush-Dieter metafenomenológiai érvelése így a szokásosnál nagyobb jelentőséget tulajdonít a posztmodern vízvázalstónak. E tudati forradalom nemcsak a mátválasztja el a tegnaptól, hanem a világtörténelem legnagyobb változásának tekinthető.

Jean Baudrillard "Étvágytalan romok" című írása a krízis részletes diagnózisa, s a szerteágazó baudrillard-i elmélet rövid összefoglalása is egyben. Üzenete egyszerű: "Már nem a növekedés stádiumában vagyunk; a miénk a túlzás állapota." A társadalom alapszerei túlpörögtek, a növekedés "organikus játékszabályai" felmondták a szolgálatot. A kommunikáció, a memória, a termelés és a rombolás alrendszerei annyira "elkövéredtek", hogy a dolgok és üzenetek sűrű forgatagában megszűnt a hasznosság és az értelem lehetősége. E "borzalmas haszontalanság" közepette "a világ már nem tud semmi újat kivajúdni". Fogalmaink kiüresedtek. Az idő értelmetlen dimenzió: a kommunikáció azonnalísága létünket a pillanatok sorozatára egyszerűsíti le. Az emberi test egyre jelentéktelenebb: a lényeg az üzeneteket feldolgozó agyban megy végbe. A föld nem érdemi színtér többé: minden a városokban zajlik. A pénz absztrakt gyűfűként öleli körül a világot, a valódi értékektől elidegenedve. A politika nem engedi meg "a remény és a metafizikus ígéret játékát". A forradalom is üres eszmény csupán — mindent felszabadítottak, mindent megváltoztattak, mindent aláástak már. Az 1980-as években Baudrillard szerint egy kortalan kor köszöntött be, amely a védekezés jegyében él, attól a félelemtől hajtva, hogy nehogy valami fontos történjen. A fejlődés megállt, beköszöntött az unalom. Az "étvágytalan romokon" heverve a múlt vízióin csámcsogunk.

Míg Baudrillard a "világvéget" a társadalmi alrendszerek túltengéséből vezeti le, Christoph Wulf elemzése, "A világképek és énképek időbelisége", a tudatot érő kihívásokra épül. Wulf a világ fogalmát (Husserlből merítve) heurisztikus segédeszköznek tekinti, amely lehetővé teszi az egyént övező bonyolult valóság gyors beépítését a tudatba. A világidő és az egyén szubjektív ideje között ő szefüggés áll fenn, és a bajok oka ott keresendő, hogy történelmileg ez a kapcsolat egyre feszültebbé válik. Bár a ptolemaioszi

világkép kudarca után az elképzelhető tér- és idődimenziók már jóval túlhaladták az egyéni lét kereteit, a középkori ember számára az élet rövidegének, korlátoltságának élménye még nem volt döntő. A modern kor ellenben épp erre a kínos ellentmondásra helyezte a hangsúlyt. Ahogy beért a felismerés, hogy a világ és az egyén dimenziói végleg elszakadtak, egyre világosabb lett az is, hogy az egyén nem lehet a "történelem szubjektuma" többé. A felvilágosodás a szubjektív idő hiányát a haladás, a gyorsított cselekvés rögeszméjével kárpótolta. De ma már nyilvánvaló, hogy a növekedési hajszája ellenére a világ óriási léptéke és az egyéni lét mikrodimenziói közti szakadék áthidalhatatlan: "Az ember történelmét elnyelte a világ és a természet történelme." Ez az elviselhetetlen élmény a kollektív "világvége" forrása. A kiút Wulf szerint az egységes énképek és világképek feltördelésében, a "megdöbbenés és a radikális kérdésfelvetés őszinteségében" keresendő.

A kötet utolsó traktusa arra a kérdésre keresi a választ: mi a teendő "az apokalipszis után"? "A semmi értelmezése" című cikkében Edgar Morin hat párhuzamos fejlcmcénynek tulajdonítja a jelenkor agóniáját. Korunkon azért hatalmasodott el a meggyőződés, hogy az eddig megszokott valós világnak vége és a Semmi uralma köszönt be, mert: 1) A mai filozófia nem oldja fel a Semmitől való félelmünket a megváltás és az öröklét eszméiben; 2) Az ősröbbanás geneziselmélete a világegyetemet a Semmiből származtatja és törvényszerűvé teszi megsemmisülését; 3) A fizika felszámolta az "anyag", a "tér" és az "idő" fogalmat és egyfajta "ürességen alapuló" világképet tárt elénk; 4) Bebizonyosodott, hogy a tudattal bíró élet elenyésző kisebbségben van az Univerzumban és hogy 5) A Földet tápláló Nap élettartama véges; 6) Atomfegyvereink ányékában a termonukleáris öngyilkosság irtózatában élünk. A tudomány fejlődése elodázhatatlanná tette a pusztulással, az élettellel — a Semmivel — való szembesülést és megbékélést. De Morin szerint épp erre a kiábrándulásra építhető fel egy új testvériség, egy új erkölcs programja: "Ez az agónia-etika a világvége etikája és egyszersmind a visszatérése, az új világkezdete. Ez az erkölcs szükiségessé teszi a világvége felismerését, amely — roppant súlya ellenére — egy új morális tudat, igen, egy új lelkiismeret is egyben."

Ízelítőt nyújt-e a "Visszapillantás a világvégére" a jövő gondolatvilágából? A kérdésre csak óvatos "talán" a válasz. Az elméletfoszlányokból nem áll össze átfogó kép a napjainkban zajló folyamatok irányáról és okairól. A kötet érdemei azonban másutt keresendők. E válogatásnak nem annyira a tartalma, mintsem a célkitűzése a fontos. Ha tetszik, egy (feltételezett) végpontról nincs mit mondani: vége és kész. A kísérlet számít, a felismerés és a tudatosítás. Alighanem ez a posztmodern elmélet fő érdeme és eredménye. Ez nem válaszadó, hanem ráébresztő irodalom. Fő célja nem az igazolható tudás bővítése, hanem a változások által megkövetelt új gondolatosság terepének és eszközeinek kijelölése, amolyan torokcsiszolás a tényleges feladat legyűrése előtt.

Ám e termékeny kudarc csak részben tulajdonítható annak, hogy a legrafináltabb gondolatkísérlet ellenére sem lehet a jelen talaján a jövőből visszafelé töprengeni. A műveket ennél szorosabb értelemben is gúzsba köti megírásuk pillanata. A történelem végének látomása, amely közös, axiomatikus szálként fut végig a kötetben, alighanem a késő-hidegháborús évek terméke. A tanulmányok 1986-ban láttak napvilágot, amikor az 1989-es katalizmákról mit sem sejtő frók könnyen azt hitték, hogy a történelem kumulatív eszméjének befellegzett. Az ellenséges táborokra hasadt nemzetközi politikai rendszer merevedni látszott, és a felfelé ívelő jövő csődje egyszersre sejlett fel az ipari társadalmak konzum-unalma, a keleti blokk savanyú utópiája és a mindkét oldalra leselkedő atomhalál

